

KARABAĞ'DA GELENEKSEL KÜRKÇÜLÜK ZANAATI

Azerbaycan'ın her yerinde olduğu gibi, Karabağ'da kürk tabaklama ve bu kürkten ürünlerin – papag (kalpak) ve kürk (gocuk) geleneksel olarak profesyoneller –kürkçüler tarafından yapılmaktaydı. Bu, belirtilen zanaatın her birinin kendi üretim teknolojisine araçlara sahip olmakla ilgiliydi. Belirli uzmanlık ta eskiden kürk tabaklama ve kürk ürünleri üretimi mesleğinden geçiyordu. **Kürk ürünlerinin esas türleri olan kalpaklar gibi gocuklara da yüksek talep vardı**, böyle ki, onların zanaat üretim geleneği XX yüzyılın başlarına kadar yüzyıllar boyunca korunmuş ve çoğalmıştır.

Karabağ'da kürk ürünlerinin üretiminin gelişmesinde bir diğer faktör de **sağlam ham madde kaynağının olmasıydı – bu bölge çok eski dönemlerden gelişmiş koyun yetiştirme ile seçilmekteydi**. XIX yüzyılın sonlarındaki istatistik verilere göre, Cebrayıl ve Cavanşir ilelerinde 100 bin, Şuşa'da ise 150 bin koyun mevcuttu¹. Ayrıca, **kalpak üretiminde ithal kıvrıkcık tüylü astragan kuzular kullanılmaktaydı**. Astragan kuzular Karabağ'a esasen Buhara ve Şiraz'dan, az bir ölçüde Kırım'dan getirilirdi. Yerli kuzuları esnaflar daha çok kasaplardan, kısmen ise *terekeme* adlanan yarı göçebe hayvancılardan alıyordu.

Karabağ'da kalpak üretimi kürk üretiminden daha fazla gelişmişti, **çünkü kalpak, nüfusun, küçük ocuklar dâhil erkek kısmının en önemli unsuru olarak kabul edilirdi**. Azerbaycan'ın tamamında kalpak sadece bir baş giysisi olarak değil, cesaret, onur ve haysiyet alameti olarak görülmekteydi. Ayrıca, **bu veya diğer kürk tipinden yapılmış kalpaklar, onun sahibinin sosyal kimliğine de işaret ediyordu**. Böylece, beyler, asilzade soyundan gelenler veya şehir zenginleri *börk* adlanan astragan kalpak kullanıyor ve yoksulların baş giysisi sayılan basit yerli koyundan yapılan kalpakları kullanmayı benliğine yediremiyordu.

1. К.Хатисов. Кустарные промыслы Закавказского края. -: Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России, т. II, СПб., 1894, с. 265.

Kalpaktar sadece malzemesine göre değil, aynı zamanda Őekil ve onları başa koyma Şekline göre de seŐilirdi. Örneęin, Karabağ'da yaŐlı insanlar, literatürde belirtildiği gibi, aŐırı derecede uzun ve ağır olan koni Őeklinde "zlle" kalpaklar kullanıyordu. GenŐler ve çocuklar ise, hafif ve yuvarlak olan "Karabağ tarzı" denilen kalpaklar kullanmaktaydı². Bu tür aŐ giysileri arasında, çoğunlukla genŐ delikanlıların kullandığı koyu-gri (al-

papak) kalpaklar en moda olarak kabul ediliyordu. Yerli koyundan yapılmış yuvarlak "yappa" kalpaklar genelde kırsal kesimlerde ve *terekeme elatlar kullanmaktaydı*. Bir dönem, doğal renklere hazırlanan yerli beyaz ve siyah kuzu postundan kalpaklar modaydı.

Ayrıca, yerli kuzudan kalpaklar tek parçadan, bir kural olarak, kenarsız –*terksiz* olarak yapılmaktaydı. Bunlardan farklı olarak börkler kenarlı ve kenarsız yapılırdı. Bununla

2. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. XI, Тиф., 1891, с. 60.

birlikte, Karabağ ustalarının ürettiği kenarsız *börkler* “*zülle*” kalpaklar gibi yüksek ve birkaç çeşitliliğe sahipti – “*gelemi*”, “*şikari*”, “*çapma*” vs. Kenarlı börk-kalpaktakiler çoğu zaman “*dagga papag*” adlandırılırdı. Ayrıca, Karabağ ustaları kalpak yapımında *börkün*, yukarıya gittikçe enlenen şekle sahip “*gacarı*”, “*çerkezi*”, “*Nogay*” ve “*lezgi*” çeşitleri de üretmekteydi.

Geç Ortaçağ'ın sonlarından itibaren, Karabağ'da kalpak üretimi hanlığın idari merkezi olan Şuşa'da daha ok yoğunlaşmaya başladı. Akademisyen A.S. Sumbatzade'nin arşiv materyallerine dayanarak yazdığı gibi, 1848 yılında bu şehirde kalpak ticareti yapan 42 atölye –dükkan var idiyse, 1864 yılında bu sayı artık

84'e ulaşmıştı³. Kalpak üretimi yapan atölyelerin çok az sayısı, bölgenin diğer büyük yerleşim yerlerinde – Ağdam, Berde, Ağcabedi, Cebrayıl'da bulunuyordu. Kalpak üreten esnafın büyük bir bölümü, işlenmesi kolay olan yerel postları ham madde olarak kullanarak, atölye için yer kiralamadan evde çalışmayı tercih ediyordu. Kırsaldaki esnaftan farklı olarak, şehir esnafı daha ok sipariş üzerine çalışıyordu. Bir kural olarak, sipariş üzerine *börk*, yerli posttan “*zülle*” ve “*yapba*” kalpaklar ise hem sipariş üzerine, hem de perakende satış için üretiliyordu.

Şuşa'nın geleneksel mevsimlik göç yolları üzerinde bulunması, **bu şehirdeki kalpak üreticileri için “sıcak” satış dönemi göç mevsimine rastlamaktaydı**, bu dö-

3. A.C.Сумбатзаде. Промышленность Азербайджана в XIX в., Б., 1964, с. 107

nem hayvancılar, sürülerini dağlara ve ya kışlaklara sürerken burada alışverişini yapıyor, aynı zamanda *börkler* sipariş veriyordu.

Börk imalatında usta ilk olarak postu tabaklıyor, daha sonra biçerek dikimine başlıyordu. Bu işlemleri gerçekleştirmek için *doğanak*, *kazan*, *şufra*, *makas*, *kalıp*, *iğne*, *yüksük*, *ütü*, çeşitli boyutlarda ahşaptan yapılan alçak masa - *tezgâh* veya *kanepa*, kalpakları yumuşatmak için *tokmak* kullanılmaktaydı.

Yerli postları tabaklama teknolojisi daha kolaydı. Bunun için, önceden hazırlanmış ham kuzu derisinin iç kısmını ıslatıyor, daha sonra zemin üzerine serilerek üzerine ince öğütülmüş tuz ve şap karışımı serpilir, bundan sonra da, kuruması için birkaç günlüğüne yere yayılıyordu. Deriye emilen bu karışım, onu tabaklayarak yumuşatıyordu. Her 100 posta 10 libre (1 libre -yaklaşık yarım kg) tuz ve 2,5 libre şap kullanılırdı.

Yerli postun **mekanik** işlenmesi, yani **ovalama**, kesimden hemen önce gerçekleştirilmekteydi.

Kıvrıcık tüylü ithal postların işlenmesi süreci iki aşamadan oluşuyordu. Genellikle ilk başta postun yu- muşaması ve mümkün olduğunda buruşuğunun açıl- ması için ezilirdi. Bu zaman usta postu özel bir masaya yatırıyor, iç kısmını su ile ıslatarak birkaç kez onu *şufra* ile ovuşturuyordu. Daha sonra, tüm pürtükleri ve kıvrımları

düzleştirmek için özel alet – *doğanak* kullanılırdı. Bunun için usta, postu özel çubukların üzerine asıyor, bundan sonra sağ eliyle *doğanağın* üst kısmını tutarak onu post- ta bastırıyordu, sağ ayağını ise alt kısma bağlanmış olan ilmiğe geçirerek postun üzerinde yukarıdan aşağıya doğru hareket etmeye başlıyordu. Postun iç yüzeyini devamlı ıslatarak onu sol eli ile çeviriyor ve *doğanağın* kavisli bıçağının altına koyuyordu. Bu işlem ile, **postun sadece kaliteli şekilde düzeltilmesi değil, aynı za- manda iç kısmının temizlenmesi de elde ediliyordu.**

Bundan sonra ikinci, postun işlenme aşamasının en önemli aşaması – **tabaklama** başlıyordu. Kimyasal işle- me geçmeden önce, Buhara postunun yüz tarafı *sabun otu* bitkisinden hazırlanan özel mahlülle parlayıncaya kadar yıkaniyordu. Bunu yapmak için, astragan postu yakında bulunan nehrin kenarına getiriyor, burada ateş yakarak üzerinde kazanla su kaynatıyorlardı. Su kayna- maya başladığında ona bir libre sabun otu ilave ederek 2-3 saat kaynatıyorlardı, bundan sonra kazanı ateşten alarak bir parça keçe ile elde edilen mahlülü postun dış yüzeyine sürüyorlardı. Bir libre sabun otu mahlülü

100 astragan postunun yıkanmasına yetiyordu⁴. Buhara postlarından farklı olarak, Şiraz'dan ithal edilen astragan postlar sabun otu ile değil, 100 postu yıkamak için 10 libreye gereken *demir sülfatla* yıkanıyordu⁵. Ayrıca, Şiraz'dan gelen astragan postları bazen, "*mazi*" adlanan mürekkeple kestane kahverengine boyuyorlardı. Bunun için, 20 litre kaynar suya 5 libre mazi ve 2-3 libre demir sülfatı ilave ederek 2-3 saat kaynatıyorlardı. Elde edilen boya 100 astragan posta yetiyordu⁶. Tüm bu işlemlerden sonra postun doğrudan tabaklanması başlıyordu. Bir kural olarak, postun tüm tipleri, yukarıda belirtilen ve postun iç kısmına serpilen şap ve tuz karışımı ile tabaklanıyordu. Deriye emilen karışım, deriyi sadece yumuşatmıyor, aynı zamanda, tüylerin kökünü güçlendirerek onların dökülmesini geciktiriyordu.

Kalpağın kesimini usta kendisi, ayrı-ayrı parçalarının birleştirilmesini ise genellikle çırakları yapıyordu. Kalpağın çeşitliliği ve şekline bağlı olarak, başlangıçta onu ters yüz ederek dikiyorlardı, daha sonra ise yün ve pamuk ku-

maştan astar, simli kumaş ve deri materyalden kenarları hazırlanıyordu. Hazır kalpak ıslatılarak tokmakla hafifçe vuruluyor, bundan sonra, talep edilen yapıya uygun olan ahşap kalıpta 5-6 saat bekletiliyordu.

Etnografik haşiye

Karabağ dahil, Azerbaycanlılar için kalpağın ve baş giysisinin tamamının önemini açık bir şekilde göstermek için, yakın geçmişe kadar masada, yemekte ve hatta uyku sırasında bile açık başla bulunmanın ayıplandığına dikkat etmek yeterlidir. Kalpağı çıkarmak gerektiğinde ise başa takke, aynı zamanda, *kulah* veya *şabkülah* adlanan kumaştan yapılmış "gece şapkası", ya da "*çeki*" denilen *çalma* konulurdu. Evin dışında kalpaksız dolaşmak ise, tamamen utanç verici ve ayıp bir durum sayılırdı. Kuzu postundan yapılan kalpak, ailesinin ve toplumun tamamının desteği ve koruyucusu olan erkeğin sadece onur, kahramanlık ve haysiyet sembolü değil, aynı zamanda, Azerbaycan'ın tüm nüfusunun cinsiyetleri arasındaki bir tür ahlaki bariyeri olarak kabul edilmekteydi. ❀

4. СМММПК, вып. XI, с. 58

5. Там же.

6. СМММПК, вып. XI, с. 59